

BAŞLANGICINDAN GÜNÜMÜZE SARAY HAVUZLARI

İnsanlığın tüm evrelerinde temel gereksinimlerden biri de su olmuş, bu gereksinimi karşılayacak her türlü araçtan yararlanılmıştır. Genel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, suyla ilgili çözümlenmesi gereken öncelikli sorunu; onun belirli bir yerde toplanması oluşturmaktadır. Konut tipi yapılarda bu sorunun çözümlenmesi için gereken boyutta küp ya da benzeri objelerden yararlanılmış, uygarlığın gide-rek gelişmesi ve yaşanılan mekanların kent ölçeğine varması suyun daha büyük boyutlu yerlerde birikti-rilmesini gerektirmiştir. Bunun doğal sonucu olarak ortaya çıkan havuz mimarlığıyla ilgili en ilginç ör-nekleri, Bizans dönemi İstanbul'unun açık su hazneleri oluşturmaktadır. Bunlardan Fatih'ten Edirneka-pı'ya giden ana caddenin sağında, Karagümrük'te bulunan ve günümüzde Vefa Stadı olarak tanınan Aeti-os Sarnıcı, Yavuz Sultan Selim Camii yanında bulunan ve Türk döneminde Çukurbostan olarak tanınan Aspar Su Haznesi ve son olarak yine Fatih'te Altınmermer'de bulunan Mokios Sarnıcı tarihi İstanbul'un suriçinde yer almakta, bir tanesi ise kent dışında Bakırköy'de bulunmaktadır. Ne ki havuzların yalnız su toplamaya yönelik birer araç olarak kullanılmadığı, her uygarlık ya da toplumun kendi estetik beğenisi-ni, yaptığı havuz ve bunun çeşme, su sistemi gibi yan mimarlık öğelerine de yansıttığı görülmektedir.

Bu konuyla ilgili olarak elimizdeki en eski örnekleri yine Roma Uygarlığı'na ait yapılar oluşturmakta-dır. Öyle ki Romalılar havuz mimarlığını çok yönlü olarak ele almışlar, çevrenin göze hoş görünmesi amacıyla üstelik yalnız bahçe gibi açık alanlara değil kapalı mekanlara da sıcak ya da soğuk sulu havuz-lar yapmışlardır. Bununla birlikte Roma mimarlığında bahçe havuzları, bahçe tasarımının bütünlüğü içinde henüz önemli bir öge olarak yer almamış, bahçe havuzlarına verilen önem Ortaçağ sonlarına doğ-ru ortaya çıkmıştır. Özellikle manastırlarda keşişlerin ve diğer manastır yaşayanlarının önemli gıdala-rından olan balıkların canlı saklanması isteği, havuz yapımını gerekli kılıyordu.

İslam düşüncesi, Cennet'in büyüleyici atmosferini ve orada sözü geçen kutsal suları sözcüklerle tanımla-maya çalışmış ve yaptıkları bahçe havuzlarını Havz-Behişt (Cennet havuzu), Havz-ı Hayal (Hayal ha-vuzu), Havz-ı Kevser (Cennette bulunan havuz), Havz-ı Mevt (Bu havuzun suyundan içenin herşeyi unutacağına inanılmaktadır), Havz-ı Resul (Kıyamet günü Cennet'te bulunanların suyundan içeceğine inanılan havuz) gibi sözcüklerle adlandırmıştır. Bu örnekler, 16. yüzyılda özellikle İran ve Hindistan'da-ki bahçe tasarımlarında karşımıza çıkmaktadır. Birbirine kanallarla bağlanan sığ ve fiskiyeli havuzların yer aldığı bu bahçe tasarımlarına verilebilecek en ilginç örnek; Agrada Umuna kıyılarında Moğol İmpa-ratoru Şah Cihan (1628-1658) tarafından karısı Mümtaz Mahal anısına, tasarımı Osmanlı asıllı mimar Muhammed İsa Efendi tarafından yapılan Taç Mahal'de bulunmaktadır. Mimar İsa Efendi, yalnız türbe-nin değil tüm yapının da tasarımını yapmış, havuzların çevresini çeşitli bitkilerle süslemiştir. Buna benzer bir başka örnek Lahor'da Shalimar bahçelerinde de karşımıza çıktığı gibi, İslam uygarlığı ve mi-marlığının belirli bir süre egemen olduğu İspanya topraklarında da havuzlu bahçe örnekleri bulunmakta-dır. Öyle ki Elhamra Sarayı'nın havuzlu avlusu bir çitle sınırlandırılmıştır ve koyu yeşil renkli su ayna-sı avluda serinletici olduğu kadar ışıklı bir etki de yaratmaktadır. Sarayın Aslanlar Havuzu (Patio de los Leones) ve Kadınlar Avlusu'ndaki (Patio de Linderaja) havuzlar da, gerek fiskiyeleri gerekse diğer süsle-meleriyle havuz kültürünün ilginç örnekleri arasında yer almaktadırlar.

İslam dönemi ve Osmanlı öncesi Anadolu kültürlerinde havuz mimarlığıysa Diyarbakır Artuklu Sarayı örneğiyle Artuklular'da, Sivas Gökmedrese ve Divriği Ulucamisi örnekleriyle de Selçuklular'da karşımu-za çıkmaktadır. Sivas Gökmedresedeki 22 köşeli ve 5. 60 m. çapındaki havuz; kanalları, dik kesişen ek-senleri ve merkezi yapısıyla kozmik işareti tekrarlamakta, Divriği Ulucamisi'nde tam ortada yer alan sekiz köşeli havuza ise, kuzey ve güney kenarına yerleştirilmiş çörtlen biçimindeki taş oluklardan su akıtılmaktaydı. Divriği şifhanesinde kubbe izdüşümüne yapılan spiral kanallı havuzda; 'spiral' biçim, do-ğadaki büyüme ve gelişmenin simgesi olarak su ile birlikte kullanılmıştı.

Osmanlılar döneminde havuz mimarlığının çeşitlendiği ve zenginleştiği, su ve özellikle havuzun saray-ların, köşk ve konakların içine kadar girdiği görülmektedir. Örneğin ünlü gezginimiz Evliya Çelebi, E-dirne Sarayı'ndaki Kasr-ı Ali ya da diğer adıyla Cihannüma Köşkü'nden söz ederken yapının yedi kattan oluştuğunu, her katında çeşitli odalar ve şahnişinler bulunduğunu belirtmekte ve "*fiskiye ve havuzlar ile areste bir kasr-ı iremdir*" demektedir. Ne yazık ki Edirne Sarayı ile ilgili olarak elimizde Dr. Rifat Os-man'ın hazırladığı plan ve resimlerden başka özgün herhangi bir kayıt bulunmamakla birlikte yine de saraydaki kimi köşk ve kasırlardaki havuzların varlığından söz edilebilir.

İstanbul başkent olduktan sonra burada yapılan saraylarda da havuz mimarlığının sürdüğü görülmekte-dir. Saray-ı Atik ya da Eski Saray ile ilgili olarak elimizde bilgiler olmamasına karşılık, Yeni Saray ya da bilinen adıyla Topkapı Sarayı, konunun ele alınmış biçimi açısından bizi aydınlatıcı ilginç örnekler

barındırmaktadır. Harem'de III. Murad'ın yatak odası olan Havuzlu Köşk'ün zemin katındaki Cariyeler Havuzu, gene aynı yapının hemen önündeki 18 x 32 m. boyutlarındaki havuz, Bağdat ve Revan Köşkle-ri arasındaki terasta yer alan fiskiyeli havuz ve diğer bahçelerdeki havuzlar saray halkının suda, suyun akışında, sesinde buldukları dinginliğin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalın çizgilerle belirtmek gerekirse, geleneksel Osmanlı bahçe mimarlığında altı ya da dört köşeli havuzlara yer verilmiş, fiskiyeler ise sakin ve huzurlu ortam taşıyan bu bahçelere hareket katan unsurlar olarak kullanılmıştır. Bu bahçe düzenlemelerinde her hangi bir Bizans ya da Batılı bir etkiyle karşılaşmamakta, bu üslupların özelliğini oluşturan aksiyal ve simetrik düzenlemeler yer almamaktadır.

Kökleri 18. yüzyıl başlarına Sultan III. Ahmed Dönemi'ne (1703-1730) dek inen Batılılaşma girişimleri mimarlık alanında da etkili olmuş, bu etkilenme bahçe mimarlığına da yansımıştır. Öyle anlaşılıyor ki bu dönemde havuzların fiskiye ve kanal sistemlerine son derece önem verilmektedir. Nitekim Kâğıthane'deki örnekler de bu düşüncemizi destekleyici nitelikler taşımaktadır. Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin bu gezi sırasında tuttuğu not ve getirdiği planlardan esinlenilerek yapılan bu örnekler Batılılaşmaya çalışan 17. yüzyıl Osmanlı yönetiminin su mimarlığında batı etkili tercihlerini göstermektedir. Kâğıthane Deresi'nin saray içinde kalan bölümü mermerle kaplanmış, bu dere saray önünde genişletilerek bir su aynası oluşturulmuş, setler yoluyla su akışları seslendirilmiştir. "Cedvel-i Sim" adı verilen bu örnekte olduğu gibi Sadabad'da yapılan havuz, fiskiye ve çeşmeler, Osmanlı geleneksel bahçe mimarlığında kullanılan öğelerin Batı esinli bahçe mimarlığına geçişte izlediği yoldaki kilometre taşları durumundadır.

Batılılaşma girişim ve çabalarına paralel olarak farklılaşmaya başlayan Osmanlı saray yaşamı, özellikle Boğaziçi kıyılarında yoğunluğu giderek artan köşk, kasır ve giderek saray anlamında yerleşimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Boğaziçi'nde padişaha ait hasbahçelerde tek tük kasır ve köşklele başlayan bu yazlık yaşam biçimi, II. Mahmud Dönemi'nde (1808-1839) gerek Beylerbeyi'nde ve gerekse Dolmabahçe'de tam anlamıyla olmasa da, saray kompleksi denebilecek ve Patrona Halil İsyanıyla ortadan kalkan Kâğıthane'nin yerini alan birer yerleşim mekânına dönüşmüştür. Boğaziçi'nde yapılan bu saraylar yalnız yapısal değil, bahçe tasarımlarıyla da batılı çizgiler taşımakta, özellikle eski Beylerbeyi Sarayı konumuzu oluşturan havuzlar açısından ilginç örnekler barındırmaktadır.

Sultan II. Mahmud'un askeri alanda danışmanlığını yapmak üzere İstanbul'a davet edilen Moltke, anılarında bu sarayla ilgili olarak şu açıklamaları yapar;

"Yaldızlı bir kapıdan küçük, etrafları şimşir fidanları ile çevrili çiçek tarhları, deniz kabukları serpilmiş yolları ile tam bir Türk Bahçesi'ne girdim. İçlerinde kırmızı balıklar yüzen fiskiyeli havuzların etrafını, servilerden ve portakal ağaçlarından piramitler çevreliyordu. Arkada, üstlerinde yine böyle yerlerle güzel limonluklar ve köşkler bulunan teraslar yükseliyordu; fakat bunların hepsi yüksek duvarlarla çevrili idi."

Sultan II. Mahmud Dönemi Beylerbeyi Sarayı'nın bahçe tanımlaması, dönemin görgü tanığının kaleminden bu sözlerle anlatılmaktadır. Set set yükselen ve bu yüzden "Set Bahçeleri" olarak adlandırılan bu bahçeler, bir batılı gözüyle tipik bir Türk bahçesi niteliği taşımakta ve fiskiyeli havuz geleneği sürmektedir. Bununla birlikte bu sarayda asıl ilginç olan havuz; en üst sette yer alan anıtsal ölçülerdeki havuzdur. Sultan Abdülmecid Dönemi'nde (1839-1861) İstanbul'u ziyaret eden Miss Pardoe, anılarında bu havuz ve hemen yanındaki Mermer Köşk için;

"Bahçenin en güzel yeri, Kuğu Gölü denilen, yüzeyi kuğularla kaplı bir havuz. Padişah (Abdülmecid) burayı o denli seviyor ki, bazen kuğular kayıp yüzerken, saatlerce dalıp onları seyrederek düşünüyör (...) Yaldızlı ve boyalı kayıklar, manolyaların, söğütlerin ve gölü çevreleyen öbür güzel ağaçların altlarında bağlı duruyor. Havuz kıyısından elli metre kadar geride, yaz sıcaklarından sığılacak hoş bir yer olan "Hava Hamamı" (Mermer Köşk) var." demekte ve sarayın bahçelerinden de şöyle söz etmektedir:

"Kent yönünde mermer bir kapıdan, türlü kokular saçan çiçeklerle dolu bir bahçeye giriliyor. Bahçedeki havuzların, fiskiyelerin çevrelerine fıskırttığı sular, sükûn verici bir ses yayıyor."

Sultan Abdülaziz Dönemi'nde (1861-1876) tüm saray yenisi yaptırılmak üzere yıktırılmış olmasına karşın, bu havuz ve hemen yanındaki Mermer Köşk'e dokunulmamıştır.

Konumuza yönelik olarak eski Beşiktaş Sarayı ile ilgili bilgilerimiz de bizi yeterince aydınlatacak düzeyden uzakta görünmektedir. Eski Beylerbeyi Sarayı'nı görüp anılarında bu yapıdan söz eden Moltke, dönemin padişahı Sultan II. Mahmud'u eski Beşiktaş Sarayı'nda da ziyaret etmiş ve bahçeden geçerken gördüklerini yine anılarında şu cümlelerle anlatmıştır:

"Küçük bir yan kapıdan, etrafı yüksek duvarlarla çevrili avluya girdik; bu avlunun Boğaz tarafı sık bir tel kafesle kapanmıştı; buradan Üsküdar ve Marmara görünüyordu. Etrafı şimşir fidanlarıyla çevrili birkaç çiçek tarhı ve fiskiyeli iki havuz bu avluyu dolduruyordu."

Günümüzde eski Beşiktaş Sahil Sarayı bahçeleriyle ilgili olarak elimizde görsel bir malzeme bulunma-

masına karşılık anılardaki satır aralarından bu sarayın bahçelerinde de geleneksel Türk Bahçesi normlarına uygun fıskiyeli havuzlar olduğu anlaşılıyor.

Sultan Abdülmecid Dönemi, Osmanlı yönetim yapıları tarihi açısından da yeni bir dönemin başlangıç yıllarını oluşturur. Yeni padişah kendisi için batılı krallar gibi bir yönetim yapısına gereksinim duymuş ve bunun için belirli bir yapım programı oluşturmuştur. Eski Küçüksu ve İhlamur Kasırları'nın yerlerine yenilerinin yapımı başlatıldığı gibi, Beşiktaş'ta da yeni ve batılı anlam ve biçimde bir sarayın yapımı başlamıştır. 1856 yılında hizmete giren bu saray, Klasik Dönem Osmanlı saray yapıları gibi tarihsel süreç içinde çeşitli padişahlar tarafından eklenen yapılarla büyüyen bir yapı değil, önceden tüm ayrıntıları düşünülmüş ve tek hamlede yapılmış bir saraydır. İhlamur, Küçüksu ve Dolmabahçe gibi batılılaşmaya çalışan bir imparatorluğun yöneticisine ait olan bu yapılar, mimarlık biçimleriyle olduğu kadar bahçe düzenlemeleriyle de batılı biçimlere sahip tutulmuşlardır. Bu düzenlemelerde en ilgi çekici öğelerden biri de havuzlardır. Dolmabahçe Sarayı Mabeyn Bahçesi'nde fıskiyesi sonraki yıllarda Mehmed Reşad Dönemi'nde Yıldız Sarayı'ndan getirilen büyük havuz, Müayede salonu arka bahçesinde bulunan ve batılılaşma dönemi özelliği yansıtan grottolu havuz, yine Harem arka bahçesinde bulunan fıskiyeli havuz gibi havuzların yanısıra İhlamur ve Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı süresince (1876-1909) kullandığı Yıldız Sarayı yapılar grubu içindeki pek çok havuz; Osmanlı saray ve su kültürünün son dönemdeki batı etkili sentezinin günümüze kalan ilginç örneklerini oluşturmaktadır.

Yararlanılan Kaynaklar

1-

Refik Fıran
Park ve Bahçeler Müdürlüğü
8 may